

Afgiftekantoor
Antwerpen X

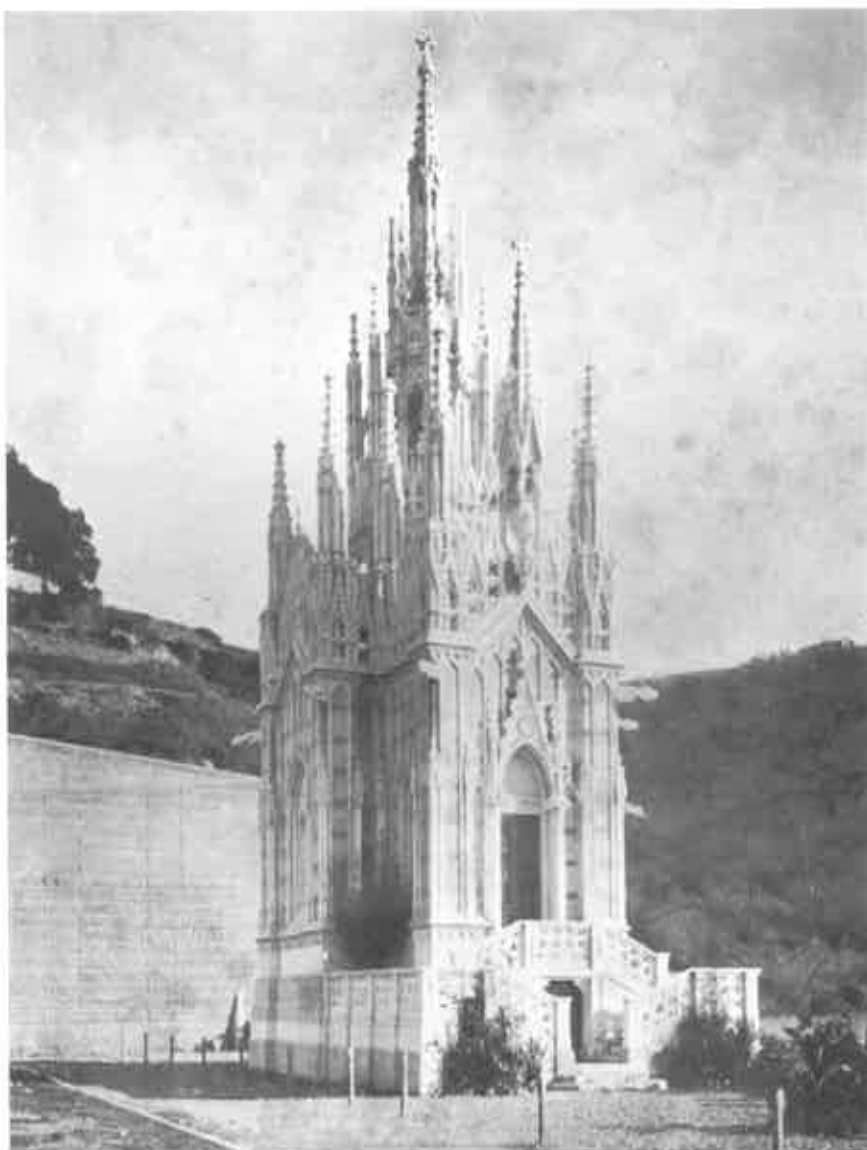
Driemaandelijkse
Nieuwsbrief voor
EPITAAF-leden

Nummer 30
Januari-maart 1996
10de jaargang

EPITAAF

vereniging voor funeraire archeologie

*Genua - Camposanto - Grafkapel Raggio,
naar ontwerp van architect Rovelli.
"Dit onvergelykelyk schoone monument, in
gotisch-lombardischen styl opgetrokken,
is het werk van den Architect Rovelli; zoals
men zien kan is de maker geïnspireerd door
de architecture van den Dom van Milaan".
In : Camposanto di Genova, s.d.
Verzameling Epitaaf.*

Woord vooraf

Met voldoening blikken wij terug op de lang verhoopde reis naar Italië die plaats had in de herfst van 1995 en een succes werd. Lode De Clercq stuitte er op de begraafplaats van San Michele te Venetië op een aldaar in 1872 begraven Mechelaar en ging op zoek naar zijn achtergronden.

De oproep om ons op de hoogte te houden van uw reiservaringen leverde alweer een interessante bijdrage op. Epitaaflid Jacques Buermans voert ons mee langs Weense begraafplaatsen. Een bezoek meer dan waard zo blijkt. Wie weet zelfs een voorsmaakje voor een Epitaafreis...

Traditioneel bij het begin van een nieuw jaar nodigen wij onze leden uit hun lidmaatschap te hernieuwen. Uw steun is van groot belang voor een goede werking van de vereniging Epitaaf.

Inhoud

Wenen: een must voor funeraire gastronomen.....	2
Uitstap naar het Oude Kerkhof te Lokeren	4
Het grafmonument van kunstschilder en Italiëreiziger Frans Vervloet te Venetië	5
Funeraire varia : Gent, Stockholm en Wenen • Uitgelezen	7
Giften • Agenda • Passies en requiem	8

Wenen, een must voor funeraire gastronomen

Wenen, Oostenrijks hoofdstad, is een bruisende stad waar elkeen wel ruimschoots iets naar zijn gading vindt. Architectonische hoogstandjes van zo'n 130 jaar oud kan men bewonderen langs de 4 kilometer lange Ringstrasse. Met de Hofburg en het kasteel Schönbrunn komt de liefhebber van prachtige paleizen aan zijn trekken. Het Kunsthistorisch Museum met Rubens, Titiaan en de grootste Breughelverzameling ter wereld staat zeker op het verlanglijstje van elke schilderijenamateer.

De Spaanse rijsschool met zijn prachtige Lipizanerpaarden geniet wereldfaam. In de talrijke koffiehuisen kan men zich tegoed doen aan Sacher- en andere taartjes. 's Avonds is Wenen een stad die opera en operette hoog in het vaandel draagt maar ook musicals en liederrecitals worden niet vergeten. Zoals U ziet voor elk wat wils, maar ook de liefhebber van grafkunst en begraafplaatsen wordt hier verwend. Een overzicht.

Habsburgers her en der te bewonderen

In de Kaisersgruft, onder de Kapucijnerkerk, kregen de lichamen van drie eeuwen Habsburgers een laatste rustplaats toebedeeld. Te beginnen bij de stichters van de crypte, keizerin Anna en keizer Matthias, vindt men hier sarcofagen van niet minder dan 146 personen, waaronder 12 keizers en 17 keizerinnen. Blikvangers zijn hier in de eerste plaats de bronzen graftombes, van de hand van Balthazar Moll, bestemd voor keizer Karl VI (1685-1740) en keizerin Elisabeth Christine (1691-1750). Van dezelfde kunstenaar is het mausoleum, met dubbelsarcofaag, voor keizerin Maria Theresia (1717-1780) en haar gemaal Franz I (1708-1765). Keizer Franz Joseph I (1830-1916) en zijn

echtgenote Elisabeth (1837-1898) - wie kent haar niet van de Sissi-verfilmingen - en hun zoon Rudolph, tragisch aan zijn eind gekomen in Mayerling, genieten veruit de meeste belangstelling.

In de Augustijnerkerk vindt men het marmeren grafmonument voor Marie Christine (1798), een werk van beeldhouwer Antonio Canova. Met wat geluk kan men de Herzgruft bezoeken. Achter een zware ijzeren deur ontwaart men 54 urnen met de harten van 9 keizers, 8 keizerinnen, 1 koning, 1 koningin, 14 aartshertogen, 14 aarsthertoginnen en 2 hertogen. Deze van keizer Matthias is uit goud, de rest uit zilver. Eén beker valt op door zijn grootte: hij bevat dan ook de harten van de, zelfs in de dood onafscheidelijke, keizerin Maria Theresia en keizer Franz I. In de naastgelegen Sint-Joriskapel kan men de cenotaaf van keizer Leopold II en enkele prachtige graftombes bewonderen.

In de katakomben van de Stephansdom zijn er resten van een knekelhuis en een oude begraafplaats. Tevens vindt men, in de Herzogsgruft, koperen urnen met de ingewanden van de Habsburgse vorsten.

Daarnaast telt Wenen nog enkele, meestal na eenvoudig verzoek, toegankelijke cryptes. Een bezoek overwaard is de Michaelergruft. De konstante temperatuur en een fijne luchtstroom zorgden ervoor dat in een deel van de ondergrondse kapel mummificering plaatsvond. Zo kan men in sommige kisten nog de kledij van de 18de eeuw waarnemen of kan men vaststellen waaraan een hoogzwangere vrouw gestorven is. In deze crypte vindt men ook de sarcofaag van Pietro Metastasio, librettist van de opera's van Mozart.

Zentralfriedhof : een dodenstad

Naast deze cryptes vindt men in Wenen een vijftal begraafplaatsen, opgericht na het verbod van keizer Joseph II om in de omgeving van kerken te begraven. Van begraafplaats Schmelzer blijft weinig meer over en, naast de grafsteen voor komponist Josef Haydn, is er op de voormalige Hundsthurmerbegraving niets meer te bewonderen. Matsleinsdorf en Währinger zijn nu parken maar een deel van de oorspronkelijke "gemeentelijke" begraafplaats bleef behouden en is, na het ophalen van de sleutel, te bezoeken.

Nummer vijf is Sankt Marx, het enige overgebleven Biedermeierkerkhof ter wereld. Een bezoek overwaard. Blikvanger is hier natuurlijk Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791). De exacte begraafplaats van de komponist kon slechts bij benadering vastgesteld worden en, in 1859, kreeg de plaats een grafmonument. Naar aanleiding

Wenen - Zentralfriedhof - Grafmonument W.A. Mozart (foto Jacques Buermans).

van de 100ste verjaardag van zijn overlijden werd dat monument naar het Zentralfriedhof overgebracht. De vrijgekomen plaats kreeg een naamplaatje en later een treurende engel. Tijdens W.O.II werd alles zwaar beschadigd en, in 1950, gerestaureerd door beeldhouwer Joseph Drouot. Naast de beroemde komponist vindt men hier nog de originele begraafplaatsen van Josef Strauss, komponist, Alois Negrelli, ontwikkelaar der plannen voor de bouw van het Suezkanaal, en de laatste rustplaats van de Belgische architect Louis-Joseph Montoyer.

Voor een bezoek aan het Zentralfriedhof moet een geïnteresseerde bezoeker de nodige tijd uittrekken. Deze 120-jaar oude dodenstad is de tweede grootste begraafplaats van Europa. Voor een eerste kennismaking volstaat misschien een bezoek aan de eregraven. Perk 32A, links van de hoofdingang, bevat een verzameling grafmonumenten om U tegen te zeggen. Hier zijn de muzikale helden vertegenwoordigd: Ludwig van Beethoven, Johannes Brahms, Christoph Willibald Glück, Wolfgang Amadeus Mozart, Franz Schubert, Franz von Suppé en de gehele Strausdynastie.

Aan de overzijde, perk 14A, ligt naast politici, schilders en artsen, Theophil Hansen, architect van het Parlement, de Akademie en de Beurs begraven. Wat verder liggen de Oostenrijkse presidenten, vóór de Karl Luegerkerk, gebouwd in 1910 en één der belangrijkste bouwwerken van de Jugendstil. Links van de presidenten een recenter ereperk met de politici Johann Böhm en Bruno Kreisky, de komponisten Arnold Schönberg en Robert Stolz en de acteurs Curd Jürgens en Theo Lingen. In perk 40 liggen nog een aantal beroemdheden, maar tegen de muur, tussen de ingangspoorten 2 en 3, vindt men nog enkele merkwaardige grafmonumenten. Men ontdekt er het graf van muziekpedagoog Karl Czerny, van Mozart's tijdgenoot Antonio Salieri en van Adolf Loos, voorvechter van de nieuwe zakelijkheid in de

Wenen-Hietzing - Grafmonument Otto Wagner (foto Jacques Buermans).

architectuur. Het Zentralfriedhof heeft eveneens een Joods gedeelte.

Voor elk wat wils

Verder bezit Wenen nog zo'n 50 begraafplaatsen. Een kleine bloemlezing van enkele juweeltjes. In de nabijheid van Schönbrunn ligt Hietzing. Jetty Strauss, de eerste vrouw van de operettekonink, ligt hier. Jugendstilkunstenaars Gustav Klimt en Kolo Moser vonden hier hun laatste rustplaats in de nabijheid van Otto Wagner, de geniale stadsarchitect, die een prachtig grafmonument kreeg. Komponist Alban Berg, danseres Fanny Elssler en kanselier Dollfuss liggen hier tussen enorme mausolea.

In Grinzing, in de heuvels en tussen de wijngaarden zijn de grafkapellen van de architecten Johann von Ferstel, bouwheer van de Universiteit en de Votivkerk, Ferdinand Fellner, architect van het Volkstheater, en August Siccard van Siccardenburg, die de plannen voor de Opera en het Arsenaal tekende, te bewonderen naast het eenvoudige monument voor komponist Gustav Mahler.

Op de Kahlenberg ligt, verscholen in het woud, de stemmige begraafplaats. Het graf van Karoline

Traunwieser, zangeres en het mooiste Wienermädel, wordt nog steeds goed onderhouden wat niet kan gezegd worden van het mausoleum voor de familie Finsterle. De Belgische adel is hier vertegenwoordigd door Karl Lamoral de Ligne en zijn gemalin.

In de Seegasse vindt men de oudste Joodse begraafplaats. Na W.O. II werden 280 van de 931 grafstenen geïdentificeerd en weer samengesteld. Ook kan men hier een grafsteen bewonderen met een vis die, volgens de legende, bij zijn dood "schma Jisrael" uitriep en daarom begraven werd. Denkelijk betreft het hier een deel van een kerkhofbron of van een waterspuwer.

Na een tocht doorheen de haven ontdekt men het kerkhof van de naamlozen. Regelmatig spoelden hier drenkelingen aan, die aan de oever van de Donau begraven werden. Na het ophogen van de dam werd, tussen 1900 en 1935, een nieuwe begraafplaats aangelegd. Hier vonden 104 personen - 43 onder hen konden geïdentificeerd worden - een laatste rustplaats.

Begrafenismuseum : een rariteitenkabinet

Na een telefoontje kan men een bezoek brengen aan het stedelijke begrafenismuseum. De geschiedenis van het begrafeniswezen wordt hier aanschouwelijk voorgesteld. De conservator toont enkele bijzondere stukken. Wat te zeggen van de kist die, ten tijde van keizer Joseph II, gebruikt werd om hout uit te sparen. De kist klapte, door middel van een handvat, onderaan open, het lijk verdween in de kuil en de kist kon gerecupereerd worden. Na heftige protesten van de bevolking werd het "experiment" reeds na een half jaar stopgezet. Weners waren enorm beducht om levend begraven te worden. Een demonstratie van een reddingswekker laat zien hoe, met behulp van een koordje rond de pols van de overledene, bij elk teken van leven een bel

in het kantoor van de begrafenisondernemer ging rinkelen zodat ingegrepen kon worden. Ook bezit het museum steekmessen, om het hart te doorboren en alzo zeker te zijn dat men niet meer tot de levenden behoorde.

Liefhebbers van funeraire kunst, van prachtige begraafplaatsen, van meesterlijk uitgevoerde grafmonumenten komen zeker in deze wereldstad aan hun trekken. Een tip voor een verlengd weekeinde of voor een korte vakantietrip. Wenen ligt op slechts twee vliegrepen van Zaventem.

Jacques Buermans

Gipsmodel voor het grafmonument voor Marie Christine (1798-1805) in de Augustijnerkerk te Wenen, werk van beeldhouwer Antonio Canova, bewaard in de Gipsoteca (Possagno, Italië).

Meer over Weense kerkhoven in de volgende publikaties:

BANIDON Wolfgang, *Die Kaisergruft. Triumph der Vergänglichkeit*, Wien, 1990.

HAUBOLD Barbara, *Die Grabdenkmaler des Wiener Zentralfriedhofs von 1874 bis 1919*, Münster, 1990.

HAVELKA Hans, *Der Wiener Zentralfriedhof*, J&V Edition, Wien, 1989, 159 pp. (ISBN 3-85058-030-X)

HAWLIK-VAN DE WATER Magdalena, *Die Kapuzinergruft. Begräbnisstätte der Habsburger in Wien*, Herder, Wenen, 1993, 349 pp. (ISBN 3-210-25151-7)

KITLITSCHKA Werner, *Grabkult und Grabskulptur in Wien und Niederösterreich*, Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, St. Pölten, Wien, 1987 (ISBN 3685326-827-7)

WERNER Brigitte (red.), *Zur Geschichte des Bestattungswesens in Wien. Im Dienste der Gemeinschaft 1907-1982, 75 Jahre Städtische Bestattung*, Wiener Stadtwerke - Städtische Bestattung, Wien, 186 pp.

UITSTAP NAAR HET OUDE KERKHOF TE LOKEREN zaterdag 6 april 1996

Zoals bijna overal elders werden te Lokeren de overledenen begraven in en rond de parochiekerk. Het Decreet van Napoleon van 23 Prairial Jsar XII bepaalde dat er geen begrafeningen meer mochten gebeuren binnen de stadskern. Het zou echter nog tot 1827 duren voor dit decreet uitvoering kende. Van dan af werden de overledenen begraven op het Stedelijk Kerkhof "aan de Oude Draaibrugge" over de Durme. Aanvankelijk had het kerkhof een oppervlakte van ca. 88 a, maar het werd in 1912 bijna verdubbeld. In 1963 werd een gans nieuw kerkhof ertegenaan gelegd. Het oude werd in zijn oorspronkelijke vorm behouden en enkel in de bestaande grafkelders werd verder begraven. Enkele oude zerken en grafplaten, van vóór 1827, werden aan de rand van het oude kerkhof bewaard, van bekende "Lokeraars", allen mannen.

Welke was de plaats van de vrouw op het kerkhof?

Ze werden, op enkele uitzonderingen na, bijgezet in het graf van de echtgenoot of in de familiekelder van hun vader. Tot in de eerste helft van deze eeuw was een der uitzonderlijke beroepen waardoor een vrouw zich deed opmerken in de maatschappij, dit van "bestuurster" van een meisjesschool. Daar de bestuursters van de katholieke scholen steeds kloosterzusters waren, werden die niet in een eigen graf maar in dat van de kloosterorde, anoniem, bijgezet. Alleen een paar directrices van rijkscholen kregen een eigen graf, dat soms wel opviel. Enkel andere uitzonderingen bevestigden wel de regel.

Werner Vandenaabeele

Het grafmonument van kunstschilder en Italiëreiziger Frans Vervloet te Venetië

In een bijna verborgen perk omgeven door de oude kloostergebouwen van de Franciscanen in de zuidwestelijke hoek van de dodenstad San Michele, sinds 1837 de grootste begraafplaats van Venetië, dringen de neo-klassieke grafmonumenten uit het midden van de vorige eeuw als het ware dichter bij elkaar aan, aldus beschutting zoekende voor de winterstormen die deze plek kunnen teisteren. De witte Istrische steen, die hier reeds in de uit 1469 daterende renaissance-kerk gewijd aan Sint Michiel royaal werd toegepast, vinden we in de meeste grafmonumenten, waaronder stelevormen, gebroken kolommen en sarcofaagtipes, onafgebroken terug. Zo ook in het grafmonument opgetrokken ter nagedachtenis van Frans Vervloet, die hier na een halve eeuw omzwervingen over het schiereiland, zijn laatste rustplaats heeft gevonden.

Vooraleer Vervloet in 1822 definitief zijn steven wendde naar het zuiden had hij reeds zijn sporen verdiend als specialist van architectuur en

stadsgezichten. Hij ontving hiervoor in zijn geboortestad Mechelen, waar hij zich in 1809 aan de academie inschreef, een specifieke opleiding bij niemand minder dan Pieter Frans De Noter, die als de meest eminente vertegenwoordiger van dit genre gold in Vlaanderen. Vervloets grondige vertrouwdheid met de academische architecturale traditie, waar hij o.a. de vijf orden en het praktisch perspectief kreeg ingeprent, maakten het o.m. mogelijk dat hij in 1816 zijn kans waagde met een wedstrijdontwerp dat een herdenkingsmonument voor de prins van Oranje in Soestdijk als onderwerp had. In de toen gebruikte perspectiefboeken van o.m. P.H. de Valenciennes wordt de leerling landschap- en stadsgezichtschilder trouwens onverholven aangespoord tot het bereizen van het Nabije Oosten, Griekenland en Italië.

Een belangrijke doorbraak boekte Vervloet in 1817 met een interieur-zicht in de Mechelse kathedraal waarop de aanstelling van Aartsbisschop F.A. de Méan werd weer-

gegeven. Zijn meesterschap in de architectuurweergave demonstreerde hij voor een laatste maal in onze contreien met zijn serie Brusselse zichten (1821-1822) waarvan het in Maastricht bewaarde "*Zicht op de collegiale kerk Sint-Goedele te Brussel*" een representatief voorbeeld vormt. Dank zij een stipendium dat hij in 1822 verwierf voor een tweejarige Rome-reis was het mogelijk raadgevingen van mensen als de Valenciennes in de praktijk om te zetten en zijn talenten te confronteren met de van de historiek doordrenkte, schilderachtige Italiaanse steden en landschappen.

De in het San Martinomuseum te Napels bewaarde portefeuilles met schetsen, evenals zijn minutieus, reeds van het begin van zijn carrière bijgehouden dagboek en de talloze schetsen en schilderijen die her en der in Italiaanse collecties bewaard zijn gebleven, tonen aan dat na een aantal gebruikelijke Romeinse "*vedute*" hij steeds meer de landschappen in Latium en kort daarop in de sublieme baai van Napels realiseerde. Met een koortsachtigheid die een rusteloze natuur doen vermoeden, zwerft hij in de jaren twintig vooral doorheen Midden- en Zuid-Italië, later in de jaren dertig steeds meer door Toscane en tot in de Veneto. Naast tekeningen en schilderijen is hij er vrij snel bij om, zoals vele van zijn collega's, waaronder de Belgische schilder F. Bossuet, die over deze materie te Brussel in 1833 trouwens een "*Cours de perspective appliquée à la peinture*" liet verschijnen met daarin verschillende Italianiserende zichten,

Frans Vervloet, *Zicht op de collegiale kerk Sint-Goedele te Brussel*. Een werk gemaakt vlak vóór zijn vertrek naar Italië in 1822. Maastricht, Bonnefantenmuseum.

Venetië - San Michele - Grafsteen Frans Vervloet (foto Lode De Clercq).

sommige van zijn tekeningen te laten lithograferen en deze in de toen zeer populaire pittoreske reisverhalen te doen opnemen (o.m. zichten van Herculaneum). Zijn reislust beperkt zich niet langer tot Italië en hij onderneemt ook verdere expedities o.m. naar Malta en Konstantinopel (1844). Uiteindelijk vestigde hij zich in 1854 definitief in Venetië waar hij op steeds minder geïnspireerde wijze, doch wel met een groot métier, talloze zichten bleef concipiëren.

Naast zijn om den brode sterk uitdeinende artistieke productie vermeldde we hier tevens het occasioneel ontwerp van het herdenkingsmonument van de Nederlandse schilder Van Pitloo (1841). Of hijzelf enige hand had in het grafmonument dat hij na zijn overlijden in de lagunastad in 1872 op San Michele kreeg toebedeeld is zeker niet uitgesloten. De van akroteria en een verbrede voet voorziene stele is bekroond met een portret-medailon dat de schilder in driekwart opstelling weergeeft. Het centraal verdiepte veld wordt beheerst door een eenvoudig kruis. In de erboven gelegen driehoekige

top van de stele zijn de werktuigen van de schilder, zijnde het palet met penselen en uiteraard ook de architectuurpasser, in een trofee samengebonden. De quasi ongeplande vergroeiing van de grafmonumenten tegen de flank van de kloostergebouwen van San Michele nodigen vele bezoekers uit tot het schieten van enkele "instantvedute" die het beeld van de melancholische stad, die Venetië is, blijven versterken.

Literatuur :

D. Coeckelberghs en D. Vautier, "F. Vervloet" in : 1770-1830. Om en rond het Neo-Classicisme in België. Brussel, 1985.

L. Pli, *Pour le plaisir des yeux. Het pittoreske landschap in de Belgische kunst, 19de-eeuwse retoriek en beeldvorming.* Leuven-Apeldoorn, 1993.

Lode De Clercq

Genova - Camposanto - Monument Mangini, beeldhouwer Saccomanno. "De zin gegraveerd op het monument "Tutti convegnon qui da ogni paese" (van alle landen allen komen hier samen), geeft duidelijk het idee weer, hetwelk den beeldhouwer Saccomanno inspireerde by de uitvoering van dit werk, voorstellende "De Tyd" in een staat van uitputting, zittende op de laatste treden van de levensladder". In : Camposanto di Genova, s.d. Verzameling Epitaf.

**Gent,
Westerbegraafplaats**

Op 8 juni 1995 legde Vlaams minister Johan Sauwens, bevoegd voor monumentenzorg, het ontwerp van lijst vast tot bescherming als monument van de Westerbegraafplaats - het "Geuzenkerkhof"- te Gent-Palinghuizen.

Opengesteld in 1873 op initiatief van het Gentse stadsbestuur, vormde de fraaie parkbegraafplaats naar de plannen van stadsarchitect Adolphe Pauli een pion in de antieklerikale politiek van de overheid, wat onrechtsreeks de daaropvolgende bloei verklaart van de toen nog landelijke kerkhoven te Mariakerke, Sint-Amandsberg en Gentbrugge.

De Westerbegraafplaats zelf groeide vanaf de eeuwwisseling uit tot een waar openluchtpark voor funeraire beeldhouwkunst: de uit de kluiten gewassen bronzen saluki-windhond van Domien Ingels is er een must, naast werken van ondermeer Geo Verbanck, Jan Anteunis, Olivier Piette, Paul De Vigne, Jacques de Lalaing, Jules-Pierre Van Biesbrouck en vele anderen.

Architecturaal viert het late eclectisme hoogtij - met ondermeer de Egyptiserende grafkapel Wild-Krijn (1898) door Ferdinand Dierkens - naast de opvallende aanwezigheid van hoogwaardige Art Deco en modernistische grafmonumenten, een tendens die ondermeer treffend wordt vertolkt door de grafkapel Buzzeo-Krieger (1941).

**Stockholm,
Woodland Cemetery**

Tot voor kort telde de selecte World Heritage List slechts twee 20ste-eeuwse ensembles. In december 1994 besliste het World Heritage Committee in Thailand hier een

derde item aan toe te voegen, met name het uitzonderlijke Woodland Cemetery van Erik Gunnar Asplund en Sigurd Lewerenz te Stockholm.

Skogskyrkogarden kwam tot stand ingevolge een in 1915 uitgeschreven architectuurwedstrijd en zou meerdere realisatiejaren vergen. Landschap, natuur en architectuur vervolledigen er elkaar in een subtiele vorm van symbiose, met de Woodland Chapel (1819-1820) als hoogtepunt.

In eigen streek raakte het werk van Asplund ondermeer beter bekend met de in 1989 uit het Parijse Centre Pompidou in de Brusselse Fondation pour l'architecture overgewaaid tentoonstelling *Gunnar Asplund 1885-1940*.

Diepgaander is de onlangs verschenen monografie van Caroline CONSTANT. *The Woodland Cemetery, Toward a Spiritual Landscape*. Byggförlaget, Stockholm, 1994, 210 pp., ill. (ISBN 91-7988-060-6).

**Wenen,
Zentralfriedhof**

Het *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* brengt in zijn 48ste jaargang, nr. 3/4, 1994, een gecommenterde lijst van kultuurgoederen waarvoor in uitvoering van Fassung BGBl.253/85 van de Europese Unie een uitvoerverbod werd geweigerd.

Vermeldenswaard is hierbij de meer dan levensgrote (210 cm) witmarmeren vrouwenfiguur van Victor Oskar Tilgner (1844-1896) die ooit op het Weense Zentralfriedhof het (nog bestaande) fraaie grafmonument sierde van Gabriele Gravin Radetzky (overleden in 1888). Terecht werd het zeer realistische beeldhouwwerk omschreven als een hoogtepunt van laat-historicisme.

■ **Garten + Landschaft.** *Zeitschrift für Landschaftsarchitektur*, jrg. 105, nr. 8, augustus 1995.

Themanummer rond Friedhöfe met bijdragen over Beierse begraafplaatsen, het kerkhof van Skovlunde (DK), de begraafplaatsen van Karlsruhe-Oberreuth (D), Hoog-Kortrijk (B), Helsinki-Malmi (FIN), Maisprach (CH), Kassel-Waldau (D), Bern-Bümpliz (CH) e.a.

Wartburgstrasse 42, D-10823 Berlin tel. 0049.30.7881125.

■ **Ludovic NYS.** *La tombe de Pierre d'Ailly, Cardinal et Evêque de Cambrai († 9 août 1420). Une oeuvre à verser au catalogue du tailleur d'images et tombier tounaisien Jean Tuscap.* in *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, Louvain-la-Neuve, XXVI, 1993, pp. 33-58.

■ **Jacky LEGGE.** *Le cimetière du sud à Tournai: un itinéraire pour aborder l'architecture, l'imagerie et la symbolique funéraire.* Editions Présences et Action culturelles du Hainaut occidental, 120 pp., ca. 100 ill.

495 BEF + 60 BEF verzendingskosten door overschrijving op rekening 000-0640785-03 van P.A.C. Hainaut occidental, rue Barre-Saint-Brice 22, 7500 Tournai.

■ **Bertrand BEYEREN.** *Guide des cimetières en France.* Le cherche midi Editeur, Paris, 1994, 304 pp., ± 800 BEF (ISBN 2-86274-2).

■ **Isolde OHLBAUM.** *Aus Licht und Schatten, Engelbilder.* Knesebeck, München, 1994, 160 pp., ± 3000 BEF (ISBN 3-926901-70-5). Een vervolg op het roemruchte *Denn alle Lust will Ewigkeit*.

Marcel M. Celis

• GIFTEN •

Druppelsgewijze maar zeker blijven giften van overtuigde leden de collecties en bibliotheek van Epitaaf verrijken. Initiatieven die om navolging vragen !

Professor Lydia De Pauw-Deveen bedacht ons naar aanleiding van een buitenlandse uitstap met het weliswaar wat moeilijk leesbare - **MORAWSKI Karol, *Warszawskie Cmentarze. Przewodnik Historyczny.*** Wydawnictwo PTTK "KRAJ", Warszawa, 1991, 172 pp. (ISBN 83-7005-333-5).

Bestuurslid Lode De Clercq ging wat hem betreft de antikwarische toer op met drie merkwaardige publicaties:

- **LE MAIRE Octave, *La Grande Pitié de nos Anciens Monuments Funéraires.*** Le Parchemin, Gendbrugge (sic), 1938, 52 pp.
- **COLLON-GEVAERT Suzanne, *Méditations sur des Tombeaux.*** overdruk uit *Le Vieux Liège*, nrs. 104-105, febr. 1954, pp. 281-289.
- **Anoniem, *Il Cimitero Monumentale, Milano, Serie N° 59***, ca. 1900, 30 pl.

AGENDA

Zaterdag 6 april te 10u30

Bezoek aan het Oude Kerkhof te LOKEREN

onder deskundige begeleiding van historicus Werner Vandenaabeele. Hij zal tijdens de rondleiding de klemtoon leggen op de plaats van de vrouw op de begraafplaats. *Afspraak aan de ingang van het Oude Kerkhof van Lokeren, Oude-Bruglaan, nabij nr. 184. Komende van de E 17 (afrit Lokeren), rechts van het centrum, over de Durme.*

Wij verzoeken u op voorhand in te schrijven door overschrijving op rekeningnummer 068-2039260-56 van Epitaaf, 1020 Brussel, met vermelding van datum, activiteit en aantal personen.

Prijs leden 75 BEF / niet-leden 150 BEF.

• PASSIES & REQUIEM •

Matthäuspassion, J.S. Bach °

Orkest van de XVIIIde eeuw
(Frans Brüggén)
di 19 maart (22u)
Brussel, Miniemenkerk

Johannespassion, J.S. Bach *

- Il Fondamento (Paul Dombrecht)
- ma 25 maart :
Lokeren, Onze-Lieve-Vrouwkerk
- di 26 maart :
Brugge, Sint-Salvatoriekathedraal
- za 30 maart :
Antwerpen, Sint-Antoniuskerk
- zo 31 maart :
Leuven, Predikherenkerk
- ma 1 april : Gent, Bijloke
- di 2 april : Brussel, Finisterraeker
- wo 3 april : Terneuzen, Grote Kerk
- do 4 & vr 5 april, opname live-CD :
Sint-Truiden, Begijnhof.

Johannespassion, J.S. Bach °

La Petite Bande (Sigiswald Kuijken)
ma 1 april (20u)
Brussel, Paleis voor Schone Kunsten

Leçons de Ténébres (lamentaties van Jeremia), F. Couperin °

do 4 april (22u)
Brussel, Miniemenkerk

Ein deutsches Requiem, J. Brahms°

La Chapelle Royale, Collegium Vocale & Orchestre des Champs-Elysées (Philippe Herreweghe)
wo 5 juni (20u)
Brussel, Paleis voor Schone Kunsten

° info ☎ (02) 511 34 33

(Filharmonische Vereniging)

* info ☎ (050) 36 30 45 (Il Fondamento)

EPITAAF vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16
1020 Brussel

Redactie :

Bert Bracke, Karel Roelants, Filip Tas,
Linda Van Santvoort, Martine Wynants.
Met medewerking van Jacques Buermans,
Marcel Celis, Lode De Clercq en Werner Vandenaabeele.

Deze Nieuwsbrief werd gezet
en gedrukt door Carto, 1030 Brussel.
V.U. Linda Van Santvoort,
O.-L.-Vrouwvoorplein 16, 1020 Brussel.

Jaarabonnement en lidmaatschap 1996 :

550 BEF door overschrijving op rekening 068-2039260-56 van Epitaaf met vermelding van naam, adres en jaartal.

Giften :

Giften voor het inrichten van een Museum voor Grafkunst en voor het restaureren van grafmonumenten zijn steeds welkom op rekening 000-0000004-04 van de Koning Boudewijnstichting, met vermelding 'Programma Bouwkundig Erfgoed' en specificering 'Restauratie Salu' of 'Restauratie Grafmonumenten'. Indien U zou wensen dat uw gift voor de restauratie van een specifiek monument wordt aangewend, is voorafgaandelijk overleg noodzakelijk. Een attest voor fiscale aftrekbaarheid wordt binnen een termijn van dertig dagen na ontvangst van de gift aan de schenker opgezonden.